

<https://helda.helsinki.fi>

Etiikka lukion filosofiassa

Perälä, Mika

Opetushallitus

2022-01-19

Perälä , M , Hakala , O , Hirvonen , I , Hämeenniemi , K , Salmenkivi , E , Taneli , S & Tiirikainen , J 2022 , Etiikka lukion filosofiassa . julkaisussa Filosofian Lops-tukimateriaalit .

Opetushallitus , Helsinki , Sivut 1-27 . <

https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/etiikka_filosofiassa_tulostettava.pdf >

<http://hdl.handle.net/10138/342157>

publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

ETIIKKA LUKION FILOSOFIASSA

Sisällys

Johdanto	2
Filosofisen etiikan luonne - normatiivisen ja kuvailevan ero	3
Arvojen ja normien moninaisuus - moraalin velvoittavuus	6
Moraalin tunnuspiirteet	9
Moraali, lait ja tavat	12
Moraalinen totuus ja relativismin haaste	15
Hyvän eettisen argumentaation tunnuspiirteitä	19
Moraalisten valintojen arviointi	22
Moraalisesti oleelliset tosiasiat	25
Kirjallisuutta	27

Työryhmä:

Olli Hakala, Ilmari Hirvonen, Katri Hämeenniemi, Mika Perälä, Eero Salmenkivi, Sini Taneli, Jani Tiirikainen

Johdanto

Etiikka kuuluu lukiossa filosofian toiseen pakolliseen moduuliin, jossa tavoitteena on johdatella opiskelijat tarkastelemaan moraalisia arvoja ja moraalista toimintaa näkökulmasta, joka on yleisempi kuin perusopetuksen eri aineiden etiikan opetuksessa. Moduulissa on tarkoitus oppia arvioimaan moraalisia väitteitä ja käymään rakentavaa eettistä keskustelua eri tavoin ajattelevien ihmisten kesken.

Tämä materiaali on syntynyt tarpeesta edelleen selkeyttää, mitä *Lukion opetussuunnitelman perusteissa 2019* lausutut etiikan opetuksen tavoitteet ja sisällöt käytännön opetustyössä tarkoittavat. Erityisenä painopisteenä on perusteita etsivän ja argumentaatioon nojautuvan eettisen ajattelun tukeminen ja harjoittelu. Siksi materiaali sisältää runsaasti opetusvinkkejä ja tehtäviä.

Filosofisen etiikan luonne - normatiivisen ja kuvailevan ero

Filosofinen etiikka tutkii moraalista toimintaa ja toiminnan arvioinnin perusteena olevia arvoja ja normeja. Lähtökohtana on, että moraalisesti oikeaa toimintaa ei arvioida vain yksilön subjektiivisten mielipiteiden varassa, vaan arvioinnin pitää perustua moraalisiin arvoihin ja normeihin. Mitkä tahansa arvot ja normit eivät kelpaa hyväksi moraaliseksi perusteiksi. Vaikka esimerkiksi hyöty tai nautinto voivat joissakin tilanteissa tarjota hyvän moraaliperusteen, on kyseenalaista, että ne toimisivat niin kaikissa tapauksissa. Filosofisessa etiikassa tutkitaan sitä, millä ehdoilla arvot ja normit ovat hyviä moraalisia perusteita.

Arvoilla voidaan tarkoittaa eri yhteyksissä eri asioita, ja siksi puhetta arvoista on tarpeen selventää. Joissakin tilanteissa arvoilla viitataan arvokkaisiin asioihin, toisissa ihmisten arvostuksiin. Abstraktimmalla tasolla voidaan puhua arvosta sinänsä tai hyvydestä, jota voidaan jaotella erilaisiin hyvän lajeihin, kuten moraaliseen, terveydelliseen tai esteettiseen hyvään.

Filosofinen etiikka on erotettava ihmisen toimintaa kuvailevasta empiirisestä tutkimuksesta. Tällaista tutkimusta on esimerkiksi psykologia, sosiologia ja kulttuuriantropologia, jotka kertovat, miten yksilöt tai yhteisöt tosiasiallisesti toimivat. Tällainen tutkimus on deskriptiivistä eli kuvailevaa. Filosofinen etiikka pyrkii kertomaan, mikä on hyvää ja miten yksilöiden tai yhteisöjen pitäisi toimia. Filosofinen etiikka on yleensä normatiivista eli se pyrkii arvottamaan asioita ja antamaan sääntöjä toiminnalle. Seuraavassa termiä "normatiivinen" käytetään viittaamaan sekä arvojen että normien (standardien, sääntöjen) asettamiseen.

Filosofinen etiikka voi tutkia myös moraalisen hyvän ja normien luonnetta yleisesti ottaen sekä niiden ilmaisemisessa käytettyä kieltä kuten sitä, mitä sanat "hyvä" tai "oikein" tarkoittavat. Edelleen filosofinen etiikka voi tutkia ihmisen suhdetta arvoihin ja normeihin, esimerkiksi moraalista hyvästä saatavan tiedon mahdollisuutta ja luonnetta. Tällaista filosofisen etiikan alaa kutsutaan yleisesti metaetiikaksi, joskus myös kuvailevaksi etiikaksi, mutta sitä ei pidä sekoittaa psykologian alaan kuuluvaan empiiriseen moraalipsykologiaan, joka on myös kuvailevaa tutkimusta.

Filosofit ovat perinteisesti olleet kiinnostuneita moraalipsykologioiden tavoin siitä, miten moraalit ovat syntyneet historiallisessa mielessä ja miten ihmisen psyykinen rakenne vaikuttaa hänen toimintaansa. Jälkimmäiseen liittyvät kysymykset siitä, mikä motivoi toimimaan oikein sekä mikä on järjen ja tunteiden suhde. On kuitenkin hyvä huomata, että lukiossa opetettava filosofinen etiikka ei tarkastele varsinaisesti tällaisia kysymyksiä, joihin voidaan vastata osin tai kokonaan empiirisen tutkimuksen keinoin.

Opetusvinkkejä

1. Erottelu kuvailevan ja normatiivisen lähestymistavan välillä voi olla lukiolaiselle ensi alkuun vaikea hahmottaa. Asia aukeaa kenties parhaiten, kun vertaillaan empiiristen tieteiden ja filosofisen etiikan kysymyksiä ja jaotellaan niitä kuvaileviin ja normatiivisiin. Pyydä opiskelijoita laatimaan kymmenen kysymyksen lista koulun eri oppiaineissa tarkasteltavista kysymyksistä ja ottamaan mukaan kysymyksiä myös uskonnosta tai elämäntiedosta sekä terveystiedosta. Pyydä tämän jälkeen opiskelijoita määrittämään, onko oppiaineen lähestymistapa kuvaileva vai normatiivinen.
2. Erottelua kuvailevan ja normatiivisen välillä voi lähestyä kuvailevien ja normatiivisten väitteiden kautta. Kuvailevat väitteet ovat tyypillisesti vastauksia tosiasioita koskeviin mitä-, miten- tai miksi-kysymyksiin. Normatiiviset väitteet ovat puolestaan tyypillisesti vastauksia jonkin normatiivisen ilmauksen sisältäviin mitä- tai miten-kysymyksiin. Esimerkiksi ”pitäisi”-verbin sisältämään kysymykseen ”Mitä vanhemman pitäisi tehdä lapselle?” vastataan normatiivisella väitteellä: ”Hänen pitäisi kasvattaa lasta.” On kuitenkin hyvä huomata, että kaikki ”pitäisi”-verbin sisältämät kysymykset eivät ole normatiivisia moraaliosassa mielessä. Esimerkiksi kysymys ”Miten talo pitäisi rakentaa?” ei ole moraalinen.
3. Kuvailevan ja normatiivisen välisen erottelun käsittelyä voi syventää tarkastelemalla opiskelijoiden kanssa seuraavanlaisia näkökohtia. Kuvailevat väitteet eivät koske pelkästään luonnollisia tosiasioita, vaan myös esimerkiksi käsitteellisiä erotteluja (esim. ”Moraalinormit eroavat esteettisistä normeista”). Normatiiviset väitteet ovat tyypillisesti käskyjä (”pitää” tai ”täytyy”), sallimisia (”saa”) tai kieltoja (”ei saa”). On hyvä huomata, että väite voi olla kielelliseltä muodoltaan kuvaileva, mutta sisällöltään normatiivinen. Esimerkiksi väite ”Lupaus muodostaa velvollisuuden” tarkoittaa suurin piirtein samaa kuin väite ”Lupaus täytyy pitää”. Edelleen on hyvä huomata, että kuvaileva kielenkäyttö voi olla piilevästi normatiivista. Esimerkiksi väite ”Suomessa ei ole tapana ottaa puheenvuoroa puhumalla toisen päälle” voi tarkoittaa puhetilanteessa: ”Älä puhu toisen päälle”.
4. Kuvailevien ja normatiivisten väitteiden käsittelyn yhteydessä on hyvä huomioida myös arvolatautuneet käsitteet, kuten ”terve” ja ”rohkea”, jotka ovat yhtä aikaa kuvailevia ja arvottavia. Tällaisia käsitteitä kutsutaan ”tiheiksi” erotuksena ”ohuista”, jotka ovat pelkästään arvottavia, kuten ”paha”. Pyydä opiskelijoita kuvaamaan puhetilanteita, joissa ”terve” ja ”rohkea” esiintyvät sekä kuvailevassa että arvottavassa merkityksessä.
5. Filosofisen etiikan eroa empiirisestä psykologiasta on hyvä korostaa. Filosofisessa etiikassa ei olla kiinnostuneita varsinaisesti toiminnan taustalla olevista psykologista syistä eli motiiveista, vaan siitä, millä perusteella toiminta on moraaliosassa oikein tai

väärin. Vaikka henkilöllä olisi esimerkiksi motiivi kostaa kärsimänsä vääritys, se ei ole hyvä moraalinen peruste kostolle.

Tehtäviä

1. Määritä, mitkä seuraavista väitteistä ovat normatiivisia ja mitkä kuvailevia. Perustele vastauksesi.

- Tasa-arvon nimissä lukio-opiskelun tulisi olla mahdollista kaikille asuinpaikasta ja varallisuudesta riippumatta.
- Koulutusleikkaukset eivät edistä tasa-arvoa.
- Koulutuksen tukeminen ei ole hallituksen toimintaa ohjaava päämäärä.
- Jokaisen nuoren tulisi suorittaa toisen asteen tutkinto.
- Lukio-opetusta toteutetaan entistä suuremmissa yksiköissä.

- Suomalaiset arvostavat saunomista.
- Suomessa on tapana saunoa alastomana.
- Suomen lain mukaan ketään ei saa pakottaa alasti saunaan.
- Saunomisen tulee jatkossakin kuulua suomalaiseen kulttuuriin.
- Saunomiseen ei pitäisi yhdistää alkoholia.
- Runsas saunominen saattaa johtaa kehon kuivumiseen.

- Nykyinen asevelvollisuuslaki heikentää nuorten miesten opiskelumahdollisuuksia.
- Tasa-arvon nimissä asevelvollisuuden tulisi koskea kaikkia sukupuolia.
- Oman maansa rajojen puolustaminen on Suomen kansalaisen tärkein velvollisuus.
- Laki ei velvoita nuoria naisia suorittamaan asepalvelusta.
- Maanpuolustuksen tasa-arvoistaminen ei ole eduskunnan toimintaa ohjaava päämäärä.
- Asevelvollisuus pitää säilyttää tulevaisuudessakin.

2. Työskennelkää pareittain. Jokainen pari kuvaa koulusta tai sen lähiympäristöstä parinkymmenen sekunnin pituisen videon, jossa näytetään jokin tapahtuma ja samalla selostetaan *kuvailevasti*, mitä videolla tapahtuu. Tämän jälkeen parit yhdistyvät neljän hengen ryhmiksi. Jokainen pari näyttää videonsa toiselle parille **ilman ääntä**. Toisen parin tehtävä on laatia videoon *normatiivinen* selostus, jossa videon tapahtumia arvotetaan ja niihin liittyen esitetään normatiivisia ohjeita. Selostuksen voi esimerkiksi äänittää selostajan omalle puhelimelle. Lopuksi videot katsotaan yhdessä, ensin kuvailevalla, sitten normatiivisella selostuksella.

Arvojen ja normien moninaisuus - moraalin velvoittavuus

Arvoilla on kaksi tärkeää tehtävää ihmisen toiminnassa. Yhtäältä ne ilmaisevat ihanteemme ja määrittävät siten toimintamme yleisen päämäärän, toisaalta niitä käytetään kriteereinä arvioimaan yksittäisten tekojemme onnistuneisuutta. Nämä kaksi tehtävää liittyvät erottamattomasti toisiinsa. Arvostamme esimerkiksi terveyttä ja arvioimme ruokavaliomme hyvyttä suhteessa siihen, auttaako se meitä ylläpitämään ja tavoittelemaan terveyttä.

Ihmisyhteisöillä on monenlaisia arvoja ja normeja, joista vain osa on moraalisia. Moraaliset arvot ja normit eroavat esimerkiksi terveyteen ja kauneuteen liittyvistä arvoista ja normeista. Esimerkiksi rehellisyys on moraaliarvo ja siihen perustuu normin ilmaisema käsky ”Toimi rehellisesti”. Vastaavasti hyväkuntoisuus on terveysarvo ja siihen perustuu käsky ”Liiku säännöllisesti”, jota pidetään yleisesti suosituksena eikä kaikkia velvoittavana käskynä, kuten käsky ”Toimi rehellisesti”. Velvoittavuus tai määräävyys (preskriptiivisyys) on yksi keskeinen ero moraalinormien ja muiden normien välillä. Tässä keskitytään velvoittavuuteen ja muut moraalin tunnuspiirteet (yleisyys, autonomisuus ja ylivertaisuus) käsitellään seuraavassa kohdassa.

Moraaliarvot ovat siis erityislaatuisia siinä mielessä, että ne velvoittavat yhtä lailla kaikkia yhteisön jäseniä ja globaalissa kontekstissa kaikkia ihmisiä. Kukaan ei saa aiheuttaa toiselle tarpeetonta kärsimystä, koska kärsimys ja sen aiheuttaminen on paha asia. Sitä vastoin henkilö voi arvostaa oopperaa ja käydä siellä säännöllisesti, mutta siitä ei seuraa, että muidenkin pitäisi toimia samoin.

Filosofisen etiikan ydinkysymyksiä on se, mihin moraalin velvoittavuus perustuu. Tähän kysymykseen voidaan vastata eri tavoin. Moraalin velvoittavuutta on perusteltu esimerkiksi järjellä, tahdolla ja tunteilla. Inhimillinen järki asettaa niin ajattelulle kuin toiminnallekin yleiset säännöt: ilman järkeä ei olisi moraalialia. Tahto hyvään puolestaan selittää velvollisuutta toimia oikein silloinkin, kun voisi olla hyödyllistä toimia toisin. Moraalin velvoittavuus voi perustua myös tunteisiin, jos ne ovat puolueettomia.

Suurissa maailmanuskonnoissa on perinteisesti ajateltu, että moraalin perusta on riippumaton erehtyväisestä ihmisestä ja ihmisyhteisöistä. On esitetty, että moraalin velvoittavuuden selittäisi viime kädessä se, mikä on Jumalan tai jumalten tahto. Yhtenä ongelmana on se, miten voimme tietää kyseisen tahdon. Riittävätkö pyhinä pidettyjen kirjoitusten ilmoitus asiasta? Eri uskontojen pyhät tekstit voivat olla keskenään ristiriitaisia, joten totuuden selvittäminen vaatii järkeä. Entä omatunto? Eri ihmisten omatunto sanoo eri asioita. Yhteisölliselläkin tasolla omatunto vaihtelee ja voi olla hyvinkin harhautunut. Vinoumien tunnistaminen ja totuuden selvittäminen vaatii kunnan tutkimusta. Siksi rationaalista harkintaa ei voi missään tapauksessa tyystin sivuuttaa pohdittaessa moraalin velvoittavuutta.

Yksittäisen ihmisen harkinta on väistämättäkin rajoittunutta, mutta avointa ja ennakkoluulotonta keskustelua käyvä yhteisö voi ylittää tämän rajoituksen ja tavoittaa ymmärryksen kestävästä eettisistä periaatteista. Vaikka ei ajattelisi moraalien velvoittavuuden samastuvan tällaisen yhteisöllisen harkinnan tuottamiin tuloksiin, yhteisöllistä harkintaa voi pitää kuitenkin menetelmänä, jonka kautta saavutamme ymmärryksen tai tiedon siitä, mitkä eettiset periaatteet ovat velvoittavia. Ilman harkintaa periaatteet ja päätökset saattavat olla oikeita, mutta niihin on päädytty tottumuksen, perinteen tai pelkän hyvän onnen johdosta. Etiikan opetuksessa mitään näistä kolmesta ei pidetä tiedollisen oikeutuksen lähteenä. Siksi opetuksessa moraaliperiaatteiden velvoittavuutta on hyvä lähestyä harkinnan ja keskustelun kautta.

Opetusvinkkejä

1. Filosofisessa etiikassa on olennaista korostaa sitä, että moraaliperiaatteita ei oteta annettuna, vaan niiden luonnetta ja oikeutusta tutkitaan järkipäisesti keskustellen. Tätä koskee niin edellä kuvattua moraaliperiaatteiden velvoittavuutta kuin muitakin moraalien yleisiä tunnuspiirteitä, joita käsitellään seuraavassa luvussa. Harkinta ja keskustelu ovat tietysti olennaisia myös yksittäisten valintojen ja tekojen oikeutuksen arvioinnissa. Moraaliset velvollisuudet saattavat joissakin yksittäisissä tilanteissa näyttää olevan keskenään ristiriidassa. Ristiriita voi olla näennäinen, mutta joka tapauksessa ratkaisun löytäminen vaatii huolellista järkeilyä ja harkintaa.
2. Arvojen ja normien moninaisuutta voi lähestyä analysoimalla esimerkiksi termin ”hyvä” erilaisia käyttötapoja G. H. von Wrightin *Hyvän muunnelmat* -teoksen hengessä. Pyydä opiskelijoita kokoamaan termin ”hyvä” erilaisia esiintymiä esimerkiksi sanomalehtiteksteissä, mainoksissa tai sosiaalisessa mediassa. Analysoikaa yhdessä, missä merkityksessä termiä käytetään. Vastaava analyysi voidaan tehdä termin ”oikein” eri käyttötavoista. Tavoitteena on huomata, että esimerkiksi veitsen hyvydestä ei seuraa sitä, että meidän pitäisi ostaa veitsi tai käyttää sitä, vaikka mainostaja niin saattaa toivoakin. Sitä vastoin toimintatavan moraalista hyvydestä seuraa, että niin pitää toimia, ellei kyse ole moraalien vaatimukset ylittävistä eli supererogatorisista toiminnasta.

Tehtäviä

1. Määritä, mitkä seuraavista väitteistä ja käskyistä liittyvät moraalisiin arvoihin:
 - Sinun pitäisi nukkua pidempiä yöunia.
 - On oikein auttaa muita.
 - Prinsessa Diana oli hurjan kaunis.

- Prinsessa Diana oli hyvä ihminen.
- Sergei Prokofjev oli 1900-luvun merkittävin säveltäjä.
- Toisista ei saa puhua pahaa selän takana.
- Älypuhelin käyttö koulussa pitäisi kieltää.

Jatkotehtävä: Keksi viisi arvoihin liittyvää väitettä tai käskyä, joista osassa arvot ovat luonteeltaan moraalisia, osassa eivät. Tunnistakaa moraaliset ja ei-moraaliset väitteet ja käskyt parin kanssa toisiltanne.

2. Opiskelijat nousevat seisomaan. Opettaja luettelee listan arvoja tai arvokkaita asioita. Jos arvo tai arvokas asia on opiskelijalle hyvin tärkeä, hän kurottaa kohti kattoa. Jos se ei ole juuri lainkaan merkityksellinen, hän menee kyykkyyhän. Sopivia arvoja tai arvokkaita asioita ovat esimerkiksi

- kauneus
- terveys
- luonnon monimuotoisuus
- oikeudenmukaisuus
- ystävyys
- itsensä kehittäminen
- valta
- maine
- tasa-arvo.

Luetellut arvot ja arvokkaat asiat jaetaan esim. paperilapuilla pareille. Jokaisen parin tehtävänä on keksiä tekoja, joilla näitä arvoja voi edistää. Teot kirjataan käskymuotoon. Esimerkiksi kauneus: Pukeudu kauniisiin vaatteisiin! Hanki taidetta! Käskyt kirjataan paperilapun kääntöpuolelle. Tämän jälkeen jokainen pari valitsee kolme sellaista käskyä, joita kaikkien tulisi noudattaa, ja kolme sellaista, joiden noudattamista ei voi vaatia. Tämän voi toteuttaa esim. siten, että paperilaput sijoitetaan eri puolille luokkaa ja opiskelijat kiertävät merkitsemässä niihin plussia ja miinusia. Valinnat pitäisi pystyä perustelemaan kysyttäessä. Lopuksi opiskelijoiden tehtävänä on tunnistaa, mitkä käskyistä ovat luonteeltaan moraalisia. Tämän toiminnallisen harjoitteen tavoitteena on huomata, että moraaliset normit ovat kaikkien velvoittavimpia ja että arvot, joita ne suojelevat, ovat ensisijassa moraalisia arvoja.

3. Tarkastele opiskelijoiden kanssa kysymyksiä, millä perusteella meidän koulumme on hyvä ja millä perusteella jotakin koulua voi pitää parempana kuin toista. Tässä voi nostaa esille myös vuosittaiset STT:n lukiovertailun tulokset ja pyytää opiskelijoita kertomaan, millaista hyvyyttä ne mittaavat. Pohtikaa lopuksi, millainen olisi moraalisesti hyvä koulu.

Moraalin tunnuspiirteet

Velvoittavuus on yksi moraalin tunnuspiirteistä, mutta se ei vielä yksistään riitä vastaamaan kysymykseen, mitä moraaliksi on. Vaikka on tunnetusti vaikea määrittellä moraaliksi yleisesti, moraaliksi voi erottaa muista normijärjestelmistä kuten tapa- ja lakinormeista esimerkiksi seuraavien tunnuspiirteiden nojalla:

- preskriptiivisyys: moraalinormit eivät ole pelkkiä suosituksia, vaan velvoittavia ohjeita, määräyksiä tai käskyjä
- autonomisuus: moraaliksi on itsenäinen ja muista normijärjestelmistä riippumaton
- ylivertaisuus: moraalinormit ovat ensisijaisia suhteissa muihin normeihin
- yleisyys: moraalinormit velvoittavat yhtä lailla kaikkia moraaliantonantajia eli omista teoista moraalista vastuuta kantaviin toimijoihin.

Näitä tunnuspiirteitä ei ole johdettu mistään yksittäisestä moraalikäsitelmästä, vaan ne pyrkivät kuvaamaan yleisesti moraalin luonnetta. Niiden valossa voi siis tarkastella hyvinkin erilaisia moraalijärjestelmien perinteitä tai suuntauksia. Tunnuspiirteet eivät ole myöskään ristiriidassa sen kanssa, että yksittäiset moraaliset valintatilanteet voivat olla varsin monimutkaisia eikä niihin ole aina mitään ilmeisen oikeaa ratkaisua. Tunnuspiirteiden havainnollistamiseksi voi kuitenkin tarkastella esimerkiksi käskyjä ”Älä tapa” tai ”Älä valehtele”, sillä ne antavat konkreettisuudessaan selkeän lähtökohdan keskustelulle moraaliluonteesta.

Tunnuspiirteistä ensimmäinen eli preskriptiivisyys koskee edellä tarkasteltua moraalin velvoittavuutta. Autonomisuudesta seuraa, ettei moraaliksi ole riippuvainen esimerkiksi lainsäädännöstä. Moraalinormien ylivertaisuus tarkoittaa sitä, että moraalinormeja pitää noudattaa, vaikka se aiheuttaisi esimerkiksi taloudellista tappiota. Edelleen jos moraaliksi sattuu olemaan lain kanssa ristiriidassa, on noudatettava moraaliksi eikä lakia, sillä laki säädetään vastaamaan moraaliksi eikä päinvastoin.

Moraalin autonomisuus ja ylivertaisuus korostuvat erityisesti kantilaisessa velvollisuusteoriassa, jossa moraaliperiaatteet ovat poikkeuksettomia eikä niitä yritetä oikeuttaa periaatteiden seurausten nojalla. Valehtelua ei kielletä siksi, että sillä on huonot seuraukset, vaan siksi, että valehtelu itsessään on ristiriidassa toisen ihmisen itseisarvoisen kohtelun kanssa. Kuitenkaan kaikki velvollisuusteoretikot eivät usko velvollisuuksien poikkeusettomuuteen. Joidenkin mukaan kukin yksittäinen velvollisuus ovat voimassa vain niin kauan kuin mikään toinen velvollisuus ei aja sen ylitse. Velvollisuuksien tilannekohtaisen painoarvon ratkaiseminen vaatii eettistä harkintaa. Siihen ei ole mitään mekaanista ratkaisukaavaa. Seurausteoriassakin moraaliksi nähdään autonomiseksi ja ylivertaiseksi. Seurausteorioiden mukaan on yksi poikkeukseton yleinen sääntö: pitää toimia siten, että toiminnalla on parhaat seuraukset. Sitä vastoin yksittäiset säännöt, esimerkiksi valehtelun kieltäminen, sallivat mahdollisesti poikkeuksia. Moraalisäännöt pyritään sovittamaan siten, ettei niiden mukaan toimimisesta koidu kohtuuttomia kustannuksia. Hyve-etiikassakin

lähdetään siitä, että hyveiden sisältämien moraalisten velvollisuuksien mukaan eläminen tekee elämästä kokonaisuudessaan hyvän ja onnellisen. Yleisten moraaliperiaatteiden sijaan korostetaan käytännöllistä järkeä, jonka oletetaan tosiasioita ja hyvää koskevan tiedon sekä tilannekohtaisen harkinnan perusteella voivan ratkaista, miten kussakin yksittäistapauksessa pitää toimia.

Tunnuspiirteistä viimeinen eli yleisyys on jossain määrin kiistanalainen, sillä normatiiviset moraalirelativistit ovat yrittäneet osoittaa yleisyyttä perustelevat näkökohdat kestävämmiksi. Koulussa on kuitenkin hyvä huomata, että yleisyyden kumoaminen ei ole mitenkään helppo tehtävä, sillä vaikuttaa olevan hyvin monia yleispäteviä moraaliperiaatteita. On esimerkiksi vaikea nähdä, ettei kiellokko aiheuttaisi tarpeetonta kärsimystä tunteville olioille olisi yleispätevä. Lisäksi on erityisen tärkeää on huomata, että moraalinormien yleisyyttä ei voi kiistää empiirisillä argumenteilla.

Vaikka esimerkiksi YK:n ihmisoikeuksien julistusta ei ole kaikkialla hyväksytty, tämä empiirinen tosiasia ei kumoa sitä julistuksen oletusta, että ihmisoikeudet pätevät yleisesti. Tämän oletuksen kumoamiseksi täytyisi osoittaa esimerkiksi, että oikeudet ovat luonteeltaan pelkästään yhteisöjen sopimuksia. Tämä väite ei ole empiirinen vaan käsitteellinen. Siksi yleispätevyyden mahdollinen kumoaminen ja vaihtoehdoisen näkemyksen puolustaminen edellyttävät filosofisia argumentteja. Lukio-opetuksessa on kuitenkin mielekästä lähteä siitä oletuksesta, että on olemassa tiettyjä yleispäteviä moraalinormeja. Moraalirelativistien esittämään haasteeseen palataan tuonnempana tässä aineistossa.

Opetusvinkkejä

1. Jotkin moraalin vaatimukset saattavat tuntua käytännön elämässä liian vaativilta tai kaukaisilta. Moraaliperiaatteet saatetaan tunnustaa hyväksi, mutta ei koeta voitavan elää niiden mukaisesti. Tästä syystä valinnat tehdään käytännöllisin, ei moraalisiin perustein. Etiikan opetuksessa tällainen asenne tulisi kyseenalaistaa. Asiaa voi lähestyä konkreettisten kysymysten avulla. Miksi pitäisi kulkea kouluun tai töihin julkisin liikennevälinein, jos matka taittuisi nopeammin ja mukavammin henkilöautolla? Entä miksi pitäisi suojella kaupunkimetsän liito-oravia, vaikka metsän halki vedetty raitiolinja voisi lyhentää tuhansien kaupunkilaisten työmatkaa vartilla joka arkipäivä?
2. Vaikka yleispätevyys on jossain määrin kiistanalainen moraalin tunnuspiirre, on opetuksessa siitä huolimatta perusteltua lähteä huomiosta, että joitakin asioita ei voi hyväksyä missään tilanteessa. Tällaisia ovat esimerkiksi kiduttaminen ja raiskaaminen. On vaikea nähdä, missä tilanteissa kiellot kiduttaa ja raiskata eivät olisi yleispäteviä ja ylivertaisia. Tätä taustaa vasten voi ajatella, että todistustaakka lepää normatiivisen relativistin harteilla. Jos hän haluaa kiistää moraalin yleispätevyyden, hänen tulee osoittaa, miksi periaatteet eivät päde yleisesti.

3. Moraalin määrittelyn yhteydessä on hyödyllistä tarkastella myös kysymystä siitä, mistä määrittelyssä on yleisesti ottaen kyse. Vaikeus määrittellä moraalialia ilmentää yleisemmin vaikeutta määrittellä filosofian kannalta tärkeitä käsitteitä. Siitä huolimatta on tärkeä yrittää esittää määritelmiä, sillä ne auttavat selventämään puheena olevia käsitteitä.

Tehtäviä

1. Määritä, mitkä esitetyistä perusteista ovat moraalisia. Miksi? Ehdotonta eroa moraalisten ja muiden perusteiden välillä voi olla vaikea tehdä, mutta olennaista on tunnistaa, miksi joitain perusteluja voi pitää moraalisisina ja joitain toisia ei.

Toiselle ei pidä aiheuttaa tarpeetonta kärsimystä, koska

- a) kärsimys on paha asia
 - b) laki kieltää kärsimyksen tuottamisen
 - c) hän saattaa kostaa kärsimänsä vääryyden
 - d) asiasta saattaa joutua vastuuseen.
2. Määritä, mitkä seuraavista ovat yleisesti velvoittaviksi tarkoitettuja moraalisia väitteitä.
 - a) iPhoneen käyttöliittymä on Android-puhelimien käyttöliittymää parempi.
 - b) Tarpeettoman kärsimyksen aiheuttaminen on väärin.
 - c) Kaikilla ihmisillä on yhtäläinen ihmisarvo.
 - d) Salmiakikarkit maistuvat paremmilta kuin hedelmäkarkit.
 - e) Pizza tulee syödä käsin, ei haarukalla ja veitsellä.
 - f) Äänestäminen on turhaa.
 - g) Kansalaisia tulee kuulla heitä koskevia päätöksiä tehtäessä.
 3. Arvioi, miten seuraavissa tilanteissa tulisi toimia ja miksi.
 - a) Löydät maasta lompakon, jossa on merkittävä määrä rahaa ja erilaisia kortteja.
 - b) Tiedät perheenjäsenesi syylistyneen vakavaan rikokseen.
 - c) Metsuri löytää hakkuualueelta suojellun eläimen pesän.
 4. Anna esimerkkejä tilanteista, joissa moraalinen ylivoimaisuus voisi tulla uhatuksi. Pohdi, mitä seuraisi, jos moraalinen väistää.
 5. Pohdi, miksi egoistinen etiikka ei ole uskottavaa.

Moraali, lait ja tavat

Moraali on yhteisöllinen asia samoin kuin lait ja tavat. Moraali eroaa laista siten, että se perustelee, miksi laki on yhteisön hyväksi. Jos moraali muuttuu, syntyy peruste muuttaa lakia. Kuitenkin vain osa laeista koskee suoraan moraalin kannalta oleellisia seikkoja. Moraalilla ei ole mitään tekemistä esimerkiksi sen kanssa, kummalla puolella tietä ajoneuvoa pitää kuljettaa.

Moraali eroaa laeista myös siten, lait on aina säädetty jossakin ajassa ja paikassa. Näin ei ole moraalin tapauksessa. Moraaliobjektivistit ajattelevat, että moraali on täysin riippumaton siitä, mitä yksittäiset ihmiset tai yhteisöt ajattelevat ja tekevät. Moraalirelativistit ovat sitä vastoin esittäneet, että moraalissa voisi olla kyse yhteisön sopimuksesta, mutta hekään eivät oleta, että sopimus on tosiasiallisesti säädetty, vaan kyse on enemmän implisiittisestä tai kuvitteellisesta sopimuksesta.

Moraali eroaa tavoista tyypillisesti siten, että moraalissa on kyse toiminnasta, joka koskee suoraan toisten ihmisten, eläinten ja luonnon hyvää tai intressejä. Toimimalla väärin vahingoitat toista tai loukkaat hänen oikeuksiaan. Tapojen vastainen toiminta, kuten lippalakien pitäminen sisällä, ei vahingoita muita, vaikka voikin herättää pahennusta.

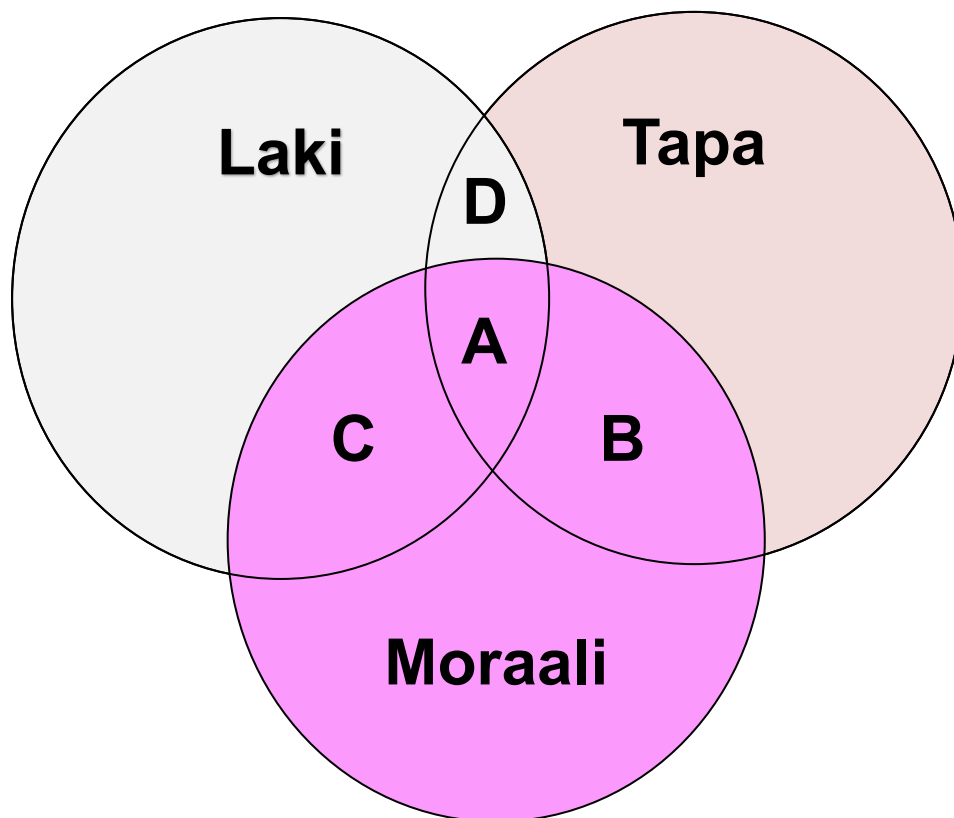
Moraalin ja tapojen välinen ero ei ole kuitenkaan täysin selvä, sillä esimerkiksi kulttuurirelativistit saattaa väittää, että moraalissakin on kyse viime kädessä kulttuurisista tavoista, jotka vaihtelevat yhteisöittäin. Relativismia käsitellään syvällisemmin seuraavassa moraalista totuutta koskevassa luvussa. Tässä yhteydessä on jo hyvä huomata, että kulttuurirelativistikin voi hyväksyä erottelun moraalin ja tapojen välillä. Hänen mielestään vain osa tavoista on moraalisia. Esimerkiksi miesten tapa olla käyttämättä hattua sisällä ei ole moraalinen.

Opetusvinkkejä

1. Kielen selventäminen on avain oikeaan ymmärrykseen moraalista. Nuorten kielessä termiä ”moraali” käytetään usein monikossa ilmaisemaan yksilöiden ”moraaleja”. Ajatus on, että kullakin on oma moraalinsa tai jopa omat moraalit. Filosofisessa etiikassa termiä ”moraali” ei kuitenkaan käytetä tässä merkityksessä, vaan moraalissa on kyse yhteisön jakamasta asiasta. Moraalin monikkomuodon käyttäminen on siinä mielessä paha virhe, että se osoittaa, ettei osaa erottaa toisistaan moraalialia ja ihmisen käsitystä moraalista. On hyvä huomata, että englannin kielen ilmaus ”morals” viittaa tapoihin.
2. Moraaliset perusteet ovat ensisijaisia suhteessa juridisiin. Vaikka on aivan oikein sanoa, että tappaminen on väärin, koska laki kieltää sen, tämä peruste on vain

toissijainen ja perustuu itsessään siihen asiaan, että tappamisella loukataan toisen oikeutta elää. Vaikka eduskunta päättäisi kumota tappamisen kieltävän lain, tappaminen olisi yhä moraalisisessa mielessä kiellettyä. On huomattava, että sodan oikeutus on oma eettinen kysymyksensä, jota voi tuskin käsitellä tyydyttävästi ottamatta kantaa tappamisen vääryyteen.

3. Moraalin luonteen ymmärtämiseksi moraalialia voi verrata lakeihin ja tapoihin. Laeille on ominaista normiauktoriteetti eli joku, joka säätää rangaistuksia normien rikkomisesta tai palkkioita niiden noudattamisesta. Esimerkiksi Suomi on omalla alueellaan normiauktoriteetti, jonka säätämien lakien rikkomisesta valtio voi rangaista rikkojaa esimerkiksi sakoilla tai vankilatuomiolla. Tavat ovat jonkin yhteisön käyttäytymismalleja, joista poikkeaminen aiheuttaa tuossa yhteisössä yleensä paheksuntaa. Moraali on omanlaisensa normijärjestelmä, jolle on ominaista yleistettävä kaikkien asianosasten ottaminen huomioon. Vertailutehtävänä opiskelijoita voi pienryhmissä pyytää täyttämään oheisesta kuviosta lakien, tapojen ja moraalinormien kieltämät (vaihtoehtoisesti sallimat) alueet sekä kielletyt (sallitut) leikkauskohdat A–D.

Tehtäviä

1. Anna esimerkki

- teosta, joka on moraalisesti väärin, mutta jonka laki sallii
- teosta, joka on laiton, mutta joka voisi jossakin tilanteessa olla moraalisesti hyväksyttävä
- laista, joka on moraalisesti väärä
- tilanteesta, jossa lain rikkominen voisi olla jopa ihmisen velvollisuus.

2. Määritä, onko seuraavissa tapauksissa kysymys hyvien tapojen vai moraalin vastaisesta toiminnasta:

- matkustaja sylkäisee bussin lattialle
- matkustaja paheksuu bussissa naista, koska tämä käyttää huntua
- matkustaja kiroilee bussissa kovaan ääneen
- matkustaja astuu bussiin pukeutuneena pelkkiin stringeihin
- matkustaja käyttää bussissa kaverilta lainaamaansa henkilökohtaista matkakorttia
- matkustaja tukistaa huonosti käyttäytyvää lastaan.

On hyvä huomata, että ehdotonta eroa moraalisten ja muiden normien välillä voi olla vaikea tehdä, mutta olennaista on tunnistaa, miksi joitain normeja voi pitää moraalisinä ja joitain toisia ei.

3. Vastaa seuraaviin kysymyksiin.

a) Mitä normeja liittyy päähineen käyttämiseen

- koulussa
- ravintolassa
- kirkossa
- synagogassa?

b) Mitä arvoja noilla normeja pyritään suojelemaan?

c) Käsitelkää yhä normia kerrallaan. Onko normi luonteeltaan laki, tapa vai moraalinormi? Voidaanko sen rikkomista pitää moraalittomana? Miksi?

Edelleen on hyvä huomata, että ehdotonta eroa moraalisten ja muiden normien välillä voi olla vaikea tehdä. On kuitenkin olennaista tunnistaa, miksi joitain normeja voi pitää moraalisinä ja joitain toisia ei.

4. Vastaa seuraaviin kysymyksiin.

a) Mitä normeja liittyy toisen ihmisen tappamiseen

- kadulla kävellessä
- sodassa
- sveitsiläisellä eutanasiaklinikalla?

b) Mitä arvoja kyseisillä normeilla pyritään suojelemaan?

c) Käsitelkää yhä normia kerrallaan. Onko normi luonteeltaan laki, tapa vai moraalinormi? Voidaanko sen rikkomista pitää moraalittomana? Miksi?

Moraalinen totuus ja relativismin haaste

Asiaintiloja kuvaavat väitelauseet voivat olla tosia tai epätosia. On kiistanalaista, voiko olla moraalisia tosiasioita, jolloin arvoja ja normeja ilmaisevat moraaliväitteet olisivat tosia tai epätosia.

Moraalisia tosiasioita ja moraalista totuutta voi lähestyä yksinkertaistaen seuraavasti. Jos esimerkiksi kiduttaminen on väärin, niin on totta, että se on väärin. Jos taas kiduttaminen ei ole väärin, niin ei ole totta, että se on väärin.

Moraalirealistien mukaan moraalisia tosiasioita on olemassa, joten moraaliväitteet voivat olla tosia tai epätosia. Sitä vastoin antirealistit kiistävät moraaliset tosiasiat. Heidän mukaansa moraalisia totuuksia ei ole lainkaan tai sitten niissä on kyse esimerkiksi moraalisten väitteiden yhteensopivuudesta. Siitä huolimatta antirealistikin voi hyväksyä sen, että voi olla objektiivisia moraalivaatimuksia, kuten vaatimus pidättäytyä kiduttamasta. Vaikka metaetiikka ei ole lukion etiikan ytimessä, lukiolaisenkin on selvyuden vuoksi hyvä tutustua kahteen perusasiaan.

Ensiksikin on hyvä osata analysoida auttavasti normatiivisten väitteiden luonnetta. Onko väite “tappaminen on väärin” tosi? Tämä riippuu siitä, ilmaiseeko väite moraalisen tosiasian vai onko se vain toisenlainen ilmaus käskylle “älä tapa” tai tunteelle “tappaminen tuntuu vastenmieliseltä”. Jos väite ilmaisee moraalisen tosiasian, sen voi katsoa olevan tosi. Moraalinen tosiasia selittäisi myös, miksi normi velvoittaa. Jos väite ei ilmaise tosiasiaa vaan pelkästään käskyn tai tunteen, niin sillä ei ole totuusarvoa. Tällöin se vertautuisi esimerkiksi käskyyn “avaa ikkuna” tai tunteenpurkaukseen “hyi inhottavaa”, jotka eivät ole tosin velvoittavia vastaavalla tavalla kuin käsky “älä tapa”. Moraalisen käskyn velvoittavuuden selittäminen on erityinen haaste antirealistille.

Toiseksi on hyvä osata erottaa moraalinen relativismi ja moraalinen antirealismiksi toisistaan. Relativisti katsoo moraalisten totuuksien olevan suhteellisia, kun taas antirealisti kiistää kokonaan moraaliset tosiasiat ja niiden myötä moraaliset totuudet realistien otaksumassa merkityksessä. Kuten edellä on huomautettu, tästä ei seuraa, ettei antirealisti voisi hyväksyä objektiivisia moraalivaateita. Hän voi selittää niiden perustuvan esimerkiksi ideaalisen rationaalisen ymmärrykseen, joka suojelee yksilön koskemattomuuden. Antirealismien yksityiskohtiin ei ole mielekäästä mennä lukio-opetuksessa, koska antirealismien tietoteoreettiset ja metafysiset perusteet eivät kuulu lukion filosofiaan. Sitä vastoin moraalinen relativismi on lukiofilosofian ydinainesta, ja se vaikuttaa olevan eri muodoissaan varsin yleinen kanta. Tästä syystä sen tutkiskeluun kannattaa paneutua vähän tarkemmin. Seuraavassa moraalirelativistin asetetaan vastakkain moraaliojektivistin kanssa.

Moraalirelativismi motivoituu huomiosta, että kaikki arvot ja normit ovat arvoja ja normeja jollekin taholle. Ne ovat tässä mielessä suhteellisia. Tämä ei kuitenkaan auta vielä pitkälle, sillä moraaliojektivistikin voi hyväksyä sen, että rehellisyys on arvo ihmiselle.

Moraaliobjektivistit ajattelee lisäksi, että rehellisyys voi olla arvo itsessäänkin, riippumatta siitä, mitä ihminen ajattelee siitä tai miten hän toimii. Relativisti kiistää tämän näkemyksen perusteettomana. Sen lisäksi hän esittää tyypillisesti, että arvot ja normit ovat arvoja ja normeja vain suhteessa johonkin rajattuun arvottajien joukkoon, esimerkiksi ihmisiin, naisiin tai ateenalaisiin. Arvot ja normit rakentuvat siitä, että arvottaja hyväksyy tai hylkää jotakin. Relativistit eroavat sen suhteen, miten he ymmärtävät hyväksymisen tai hylkäämisen ja miten he rajaavat arvottajien joukon.

Kulttuurirelativistit ajattelevat, että arvot ja normit riippuvat tietystä kulttuurisesta yhteisöstä arvottajana. Kyse ei ole siitä, että yhteisön kunkin jäsenen tarvitsisi erikseen hyväksyä esimerkiksi rehellisyys arvoksi. Rehellisyys on yhteisössä arvo, jos se on esimerkiksi yhteisön implisiittinen sopimus tai yhteisö seisoo yksimielisesti tai yhteisymmärryksessä sen takana. Yhteisö voidaan tulkita ajallisesti ja paikallisesti rajatuksi, mutta globaalissa maailmassa kyse voi olla koko ihmiskunnasta. Subjektivistit ajattelee puolestaan, etteivät arvot ja normit tarvitse tuekseen yhteisöä. Niissä on kyse viime kädessä yksilön arvostuksista.

Moraalirelativismiin puolesta puhuu se, että moraaliobjektivistin otaksumat arvot ja normit poikkeavat aika lailla kaikesta siitä, mitä tiedämme muuten objektiivisesta todellisuudesta. Vaikka objektiivisiä arvoja ja normeja olisikin olemassa, niin meidän voi olla vaikea saada tietoa niistä, sillä havainto- ja päättelykykymme askartelevat kovin toisenlaisten asioiden kanssa. Moraalirelativismia vastaan puhuu se, että siinä hämärtyy erottelu moraalinnormien ja muiden normien välillä. Lisäksi ei ole selvää, pystyykö esimerkiksi kulttuurirelativistit antamaan mielekkään tulkinnan implisiittisestä sopimuksesta tai yhteisön yhteisymmärryksestä. Vaarana on se, että ne jäävät tyhjiksi teoreettisiksi oletuksiksi.

Moraaliobjektivismiin ja moraalirelativismiin välinen kiista on vaikea filosofinen ongelma. Moraalirelativismista on olemassa myös sofistikoituneita muotoja, jotka ovat yhteensopivia lukion opetussuunnitelman perusteiden arvoperustan ja tavoitteiden kanssa. Sitä vastoin seuraavissa opetusvinkeissä esiintyvä naiivi moraalirelativismi ei ole. Sitä on perusteltua käsitellä oppitunneilla, sillä se vaikuttaa olevan varsin yleinen näkemys.

Opetusvinkkejä

1. Moraalirealismia voi lähestyä pohtimalla joitakin konkreettisia moraalisääntöjä. Opiskelijoita voi pyytää pohtimaan ryhmissä, millaiset teot ovat heidän mielestään aina väärin ja millaisia sääntöjä näistä voidaan muotoilla. Jos yhteinen keskustelu aiheesta ei tunnu lähtevän liikkeelle, esitä joitain räikeitä esimerkkejä. Esimerkit voivat olla yliampuvia, jotta tunnelma kevenee ja rohkeus keskustella kasvaa.
 - Koulumatkalla vastaan tulevia ihmisiä ei saa pahoinpidellä.
 - Ei ole oikein syyttää kotieläinpihan lampaita tuleen.

On vaikea nähdä, miksi nämä säännöt eivät pätsi yleisesti. Esimerkit voidaan johtaa yleisestä säännöstä, jonka mukaan on väärin tuottaa tarpeetonta kärsimystä. Mikäli tällainen moraalinen normi on voimassa, on perusteltua myöntää, että on olemassa yleispätevä moraalinen totuus eikä relativismi siis päde.

2. Subjektivismiin ongelmallisuutta voi havainnollistaa esimerkiksi kuvitteellisten dialogien avulla. Miten subjektivistisesti voisi vastata esimerkiksi seuraavan dialogin avoinna olevaan kohtaan?

Subjektivistisesti: Jokainen valikoi tai omaksuu itselleen tärkeät arvot eikä kenenkään toisen arvoja voi arvostella

Random: Moraalikäsitykseni mukaan on ihan ok lyödä sinua ja varastaa tietokoneesi

Subjektivistisesti: ?

3. Subjektiiivinen relativismi johtaa moraalisen erimielisyyden mahdottomuuteen. Jos kullakin yksilöllä tai yhteisöllä on oma moraalijärjestelmänsä, eivät he ole keskenään eri mieltä mistään, vaan puhuvat eri asioista. Analogisesti tilanne on sama kuin että eri paikoissa sijaitsevat henkilöt keskustelisivat säätilasta.
4. Monet lukiolaiset ovat taipuvaisia kantaan, jota kutsutaan tutkimuksessa joskus naiiviksi relativismiksi. Kyse on näkemyksestä, jossa arvot ja normit ymmärretään tietyn yhteisön tai yhteiskunnan sopimuksiksi. Sopimukset solmitaan puolestaan erilaisin toiminnallisin tai hyötyperustein. Ongelma syntyy, ellei huomata, etteivät tällaiset sopimukset ulotu oman yhteisön ulkopuolelle. Bernard Williams (ks. kirjallisuusluettelo) on muotoillut tällaisen kannan seuraavan päättelyn avulla:

(1) ”oikein” tarkoittaa ”oikein tietylle yhteiskunnalle” (vastaavasti ”väärin”),

(2) ”oikein tietylle yhteiskunnalle” ymmärretään toimivuudeksi tuossa yhteiskunnassa ja tällä nojalla

(3) yhden yhteiskunnan jäsenten on väärin tuomita ja puuttua toisen yhteiskunnan arvoihin ja normeihin.

Williams osoittaa, että väitteistä (1) ja (2) ei seuraa johtopäätös (3). Näin on siksi, että väitteissä (1) ja (2) ilmaus ”oikein” ja sen vastakohta ”väärin” ymmärretään suhteellisessa merkityksessä, kun taas johtopäätöksessä ”väärin” ymmärretään absoluuttisessa merkityksessä. Päättelyn ongelma on näin siinä, että siinä syyllistytään käyttämään termejä monimielisesti. Itse asiassa Williamsin mukaan väite (1) on ristiriidassa väitteen (3) kanssa, sillä jos ensin hyväksytään, että termiä ”oikein” käytetään vain suhteellisessa merkityksessä, niin on ristiriitaista tehdä tämän nojalla johtopäätös, jossa termiä käytetään absoluuttisessa merkityksessä. Miten olisi mielekästä opettaa opiskelijat kyseenalaistamaan ja kumoamaan naiivi relativismi?

Opiskelijoiden kanssa voi edetä kolmivaiheisesti: (a) tarkastelkaa jotakin konkreettista tapausta, esimerkiksi ihmisarvoa liberaalissa yhteiskunnassa ja ihmisarvoa

kannibalismia harjoittavassa yhteiskunnassa, ja hahmotelkaa sen perusteella, miten termejä ”oikein” ja ”väärin” käytetään suhteellisessa merkityksessä, (b) tehkää huomio, että kun termit ymmärretään näin, ei voida tuomita toisen yhteiskunnan sisäisiä asioita, koska tuomitsemisessa termejä käytettäisiin absoluuttisessa merkityksessä, (c) edetkää pohtimaan vaihtoehtoa naiiville relativismille.

Aihepiiriä käsittelee filosofian kevään 2018 ylioppilaskoetehtävä 4, jossa on aineistona katkelma Williamsin tekstistä. <http://yle.fi/plus/abitreenit/2018/kevat/FF-fi/FF-fi/index.html#q4>

Tehtäviä

1. Laadi relativismin ongelmia kuvaava meemikuva tai sarjakuva.

2. Kuvitellaan, että jostain päin maailmaa löytyy eristyksissä elänyt nuoruutta ihannoiva ihmisyhteisö. Yhteisössä on vuosisatojen saatossa muotoutunut perinne uhrata kaikki 35 vuotta täyttäneet osana vuosittain järjestettävää juhlaa. 35 vuotta täyttäneet hyppäävät korkealta kallionkielekkeeltä alas muiden seurattuna tapahtumaa kannustaen. Seremonia huipentuu juhla-ateriaan, jossa nautitaan uhrattujen lihasta valmistettu juhla-ateria. Yhteisön jäsenet pitävät käytäntöä hyvänä ja toimivana. Tieto yhteisöstä on tullut ihmisoikeusjärjestöjen tietoon. Järjestöt ovat esittäneet vaatimuksia puuttua yhteisön toimintaan.

- a) Pohdi, pitäisikö yhteisön toimintaan puuttua.
- b) Erittele, mihin ihmisoikeusjärjestöjen vaatimukset puuttua yhteisön toimintaan voivat perustua.
- c) Relativistin mukaan
 - i) käytäntö on toimiva ja oikein tässä kyseisessä yhteisössä, vaikka se onkin väärin jossain toisessa yhteisössä
 - ii) on väärin tuomita ja puuttua toisen yhteisön toimintaan.

Selitä, miten käsitteiden ”oikein” ja ”väärin” käyttö ja merkitys eroavat kohdissa i) ja ii).

Voiko relativisti vaatia muita omaksumaan relativistisen moraalin? Mitä jos nuoruutta ihannoivan yhteisön jäsenet alkavat vaatia, että muidenkin tulisi omaksua heidän toimintansa?

Tehtävän 2 innoittajana on käytetty elokuvaa *Midsommar* (2019).

Hyvän eettisen argumentaation tunnuspiirteitä

Hyvä eettinen argumentaatio noudattaa hyvän argumentaation periaatteita yleensä. Keskustelutilanteessa väitteen esittäjä hyväksyy sen loogiset seuraukset ja on velvollinen perustelemaan väitteensä. Argumentaatio on ristiriidatonta, ja perusteet tukevat esitettyä väitettä. Lisäksi argumentaatio perustuu hyväksyttäviin lähtökohtiin. Se ei ole ilmeisen kehällistä eli lähtökohdat eivät oleta johtopäätöstä.

On hyvä huomata, että etiikan peruskäsitteitä, kuten hyvää, oikeaa tai reilua, voi tuskin määritellä toisistaan riippumatta. Tästä syystä nämä käsitteet sisältävät väitteet ovat sidoksissa toisiinsa. Tällainen kehällisyys ei ole kuitenkaan välttämättä ongelmallista.

Perustelut päättyvät yleensä johonkin, sillä kaikkea ei voi perustella. Tämä ei ole ongelma. Päinvastoin. Perusteluketju on saattanut johtaa kaikista perustavimpiin oletuksiin, joihin eettinen ajattelumme perustuu. On mahdollista ajatella, että esimerkiksi väite ”Tarpeettoman kärsimyksen aiheuttaminen eläville olennoille on paha asia” ilmaisee tällaisen oletuksen, jota ei voida enää oikeuttaa vetoamalla johonkin muuhun väitteeseen. Hyvässä argumentaatiossa tunnustetaan, mitkä väitteet kaipaavat perustelua, mitkä eivät.

Lukiossa on olennaista harjoitella väitteiden perustelemista. Normatiivisetkin väitteet vaativat perustelua. Jos väitämme, että tappaminen on väärin, niin hyvä perustelu kertoo, miksi näin on. Hyvässä argumentaatiossa otetaan huomioon vaihtoehtoisia perusteluita ja ennakoidaan mahdollisia vastaväitteitä.

Kuten muidenkin väitteiden tapauksessa, moraalinen väite voidaan kyseenalaistaa osoittamalla sen perusteet virheellisiksi. Mikäli kyseessä on yleinen väite, se voidaan kumota antamalla vastaesimerkki, johon väite ei sovellu.

Eettisessä argumentaatiossa on myös huomioitava Humen giljotiini: deduktiivisen argumentin johtopäätös ei voi sisältää normatiivisia elementtejä, elleivät ne jo jollain tavalla sisälly annettuihin perusteisiin.

Hyvässä eettisessä argumentaatiossa vältetään tunnetut yleiset virhepäätelmät, esimerkiksi *ad hominem*-, olkinukke- tai kalteva pinta -päätelmät. Moraalia koskevassa keskustelussa on mahdollista syyllistyä kaikkiin samoihin virhepäätelmiin kuin muissakin konteksteissa.

Filosofisessa etiikassa tunnetaan tiettyjä virhepäätelmiä, jotka ovat virhepäätelmiä vain tietystä filosofisesta positiosta katsottuna. Tunnetuin tällainen päätelmä lienee G. E. Mooren kuuluisaksi tekemä naturalistinen virhepäätelmä, jossa yritetään johtaa moraalinen hyvä jostakin luonnollisesta ominaisuudesta, kuten nautinnollisuudesta tai hyödyllisyydestä. Tämä on Mooren mukaan virhe, sillä moraalisen hyvän määrittelyminen luonnollisen ominaisuuden avulla jättää aina avoimeksi kysymyksen, onko asia, joka on kyseinen ominaisuus, todella moraalisesti hyvä.

Humen giljotiini ei ole oma erillinen virhepäätelmän muotonsa vaan eräänlainen *non sequitur* ("ei seuraa"): premisseistä päätellään jotain, mitä niistä ei voi oikeutetusti päätellä. Tilanne on karkeasti ilmaisten analoginen vaikkapa sille, että omenoita koskevasta premisseistä pääteltäisiin appelsiineja koskeva johtopäätös.

Opetusvinkkejä

1. Etiikan opetus on hyödyllistä yhdistää argumentaation opetukseen. Esimerkiksi valitse aineistoksi moraalista koskeva mielipidekirjoitus tai pääkirjoitus. Pyydä opiskelijoita erittelemään kirjoituksen pääväite tai pääväitteet sekä niiden perusteet, tunnistamaan väitteiden piilevät oletukset ja argumentaatioissa käytettyjen termien mahdollinen monimielisyys sekä arvioimaan sitä, seuraako johtopäätös esitetyistä tai piilevistä perusteluista. Konkretisoi näin opiskelijoille se, että samoja hyvän argumentaation kriteerejä voi ja pitää soveltaa myös etiikassa.
2. Humen giljotiinia kannattaa opettaa vain päättelysääntönä, joka kieltää normiväitteiden johtamisen tosiasiaväitteistä. Humen giljotiinissa ei ole kyse metafysisestä periaatteesta, joka erottaa tosiasiat arvoista.
3. Analogia-argumentit voivat olla avuksi etiikan opetuksessa. Opetta opiskelijoille, miten niitä voidaan käyttää oikein. Esimerkiksi kärpässieniin perustuva ruokavalio ei ole hyvä, sillä se on hengelle vaarallinen. Vastaava pätee moraalistakin. Esimerkiksi toisten hyväksikäyttöön perustuva moraalit ei ole hyvä, sillä se hajottaa sosiaalisen yhteisön ja vie näin edellytykset moraalilta.

Tehtäviä

1. Valitse sopiva premissi a), b) tai c), jotta seuraava argumentti täyttäisi hyvän argumentaation kriteerit:

Premissi 1. Kiusaaminen aiheuttaa kärsimystä.

Premissi 2. (Valitse yksi vaihtoehdoista a-c.)

Johtopäätös: Kiusaaminen on väärin.

- a) Uhrille voi aiheutua pitkäkestoisia mielenterveysongelmia.
- b) Opettajan velvollisuus on estää kiusaaminen.
- c) Kärsimyksen aiheuttaminen on väärin.

Premissi 1. Lapsenlapsien vierailut ilahduttavat isovanhempia.

Premissi 2. (Valitse yksi vaihtoehdoista a-c.)

Johtopäätös: Lapsenlapsilla on velvollisuus vierailla isovanhempiensa luona.

- a) Monet vanhukset ovat yksinäisiä.
- b) Ihmisellä on velvollisuus ilahduttaa sukulaisiaan kaikilla mahdollisilla tavoilla.
- c) Lapsenlapsien tulee kunnioittaa isovanhempiaan.

2. Selitä, miksi seuraavat argumentit ovat huonoja.

- a) Maahanmuuttokriittisyys on perusteetonta, sillä sitä kannattavat radikaaliin oikeistoon kuuluvat.
- b) Eutanasiaa ei pitäisi hyväksyä, sillä pian hyväksytään kaikkien sairaiden tappaminen.
- c) Homoseksuaalisuus on väärin, koska se on luonnotonta.
- d) Vain miehiksi luokiteltuja koskeva asevelvollisuus on oikein, koska se on perinne.
- e) Lihansyönti on väärin, sillä suomalaiset syövät enemmän lihaa kuin on terveydelle hyväksi.
- f) Alkoholinkäyttö on oikein, koska se on Suomessa tapana.

Moraalisten valintojen arviointi

Moraalisten valintojen ja niitä seuraavien tekojen arviointi on aihe, jota lukio-opetuksessa on perinteisesti korostettu. On hyvä huomata, että filosofiset moraali-teoriat tarkastelevat yleisellä tasolla, mikä tekee valinnasta ja siihen perustuvasta teosta moraalisesti oikean. Nämä teoriat eivät sano suoraan mitään siitä, miten moraalista harkintaa on jonkin yksittäisen valinnan tapauksessa tehtävä ja mikä yksittäinen teko on oikein. Utilitarismi on hyvä esimerkki. Vaikka sen mukaan teko on yleisesti ottaen oikein, jos se tuottaa parhaat mahdolliset seuraukset suurimmalle mahdolliselle joukolle, tästä ei seuraa, että yksittäisessä valintatilanteessa henkilön pitäisi yrittää laskea, mitä seurauksia hänen teostaan on kaikille mahdollisille osapuolille. Itse asiassa tällaista laskeskelua ei utilitaristin mielestä pitäisi edes tehdä, sillä seurauksia on hyvin vaikea arvioida yksittäistapauksissa. Siksi utilitaristi suosittaa seuraamaan jotakin yleistä sääntöä, jonka tiedetään tuottavan yleisesti ottaen hyviä seurauksia.

Edellä sanotusta seuraa, että moraali-teorioita ei pidä soveltaa yksittäisten moraalivalintojen arviointiin liian suoraviivaisesti. Käytännön tilanteissa yksi ja sama valinta voidaan perustella mahdollisesti usealla eri tavalla. Moraali-teoriat voivat kuitenkin auttaa hahmottamaan, minkälaiset perusteet ylipäänsä kelpaavat moraaliperusteiksi valinnalle. Eri moraali-teorioissa tarkastellaan erilaisia perusteita.

Ensiksikin valinnan perusteena voivat olla yleiset arvot ja periaatteet: valinta on oikea tai väärä sen mukaan, perustuuko se hyväksyttäviin arvoihin ja normeihin vai ei. Tässä mielessä toiminnan perusteena voi olla esimerkiksi yleinen sääntö (kuten kantilaiset väittävät) tai toiminnasta seuraava hyöty (kuten utilitaristit väittävät).

Toiseksi valinnan perusteena voi olla tilannekohtainen arvio: valinta on oikea tai väärä sen mukaan, perustuuko se oikeaan arvioon siitä, mitä pitää tehdä kyseisessä tilanteessa. Tässä mielessä toiminnan perusteena voi olla käytännöllinen järki, kuten Aristoteles esitti. Hänkin tosin edellytti, että käytännöllisesti järkevä ihminen tietää, mitä inhimillinen hyvä yleisesti ottaen on.

Opetusvinkkejä

1. Opeta moraalisten valintojen arviointia hyödyntämällä esimerkiksi ajatuskokeita ja dilemmoja. Tunnettuja eettisiä dilemmoja ovat esimerkiksi vaunuongelma ja Heinzin dilemma. Eettiseen arviointiin on helppo päästä käsiksi ajatuskokeiden ja dilemmojen kautta, sillä ne eivät tyypillisesti kosketa opiskelijoille henkilökohtaisesti kipeitä aiheita eikä niihin ole selkeää oikeaa ratkaisua.

2. Moraaliteorioiden soveltaminen vaatii hienovaraisuutta. Kun asetat opiskelijoille tehtäväksi arvioida jonkin yksittäisen teon moraalista oikeellisuutta, pyydä heitä tarkastelemaan tekoa eri moraaliteorioiden näkökulmasta. Älä pyydä soveltamaan teorioita suoraan tekoon, vaan teon taustalla oleviin yleisiin perusteisiin.

3. Eettisten ulottuvuuksien tunnistamista ympäristöstä, eettisten kysymysten erottamista muista kysymyksistä, perustelujen antamista sekä seuraus- ja velvollisuusetiikan näkökulmien soveltamista voi harjoitella esimerkiksi seuraavan moniosaisen tehtävän avulla.
 - a) Kuvaustehtävä
 - Työskennelkää pareittain tai kolmen hengen ryhmissä.
 - Etsikää koulusta tai sen lähiympäristöstä jokin asia, jossa on toimittu eettisesti oikein tai väärin tai jossa voisi toimia eettisesti oikein tai väärin.
 - Kuvatkaa tästä asiasta noin 20 sekunnin video, jossa selostatte, mikä asiassa on oikein tai väärin ja miksi.
 - Sopiva aika kuvaustehtävän tekemiseen on noin 15 minuuttia.

 - b) Katselutehtävä
 - Kaksi paria yhdistyy pienryhmäksi.
 - Näyttäkää videot toisillenne ilman ääntä.
 - Toinen pari kertoo, minkä eettisen kysymyksen he videolla näkevät ja miksi tilanne on heistä oikein tai väärin.
 - Sen jälkeen sama video katsotaan uudelleen äänet päällä, jotta toinen pari kuulee kuvaajien ratkaisun.

 - c) Pohdintatehtävä
 - Minkä seurauseettisen näkökulman ja arvion videoidenne tilanteisiin voisi esittää?
 - Minkä velvollisuuseettisen näkökulman ja arvion videoidenne tilanteisiin voisi esittää?
 - Valitkaa yksi ryhmänne videoista. Valmistautukaa näyttämään se muille ja selittämään sen seuraus- ja velvollisuuseettiset ulottuvuudet.

Kuvaus- ja katselutehtävää voi hyödyntää jo aiemmin esimerkiksi moraalin tunnuspiirteiden yhteydessä.

Tehtävässä on hyödynnetty kamerakynämenetelmää. Kamerakynäpedagogiikasta ks. <http://kamerakyna.fi/>.

Tehtäviä

1. Polkupyörän lainaaminen

Jasminin koulu oli loppu, ja hän käveli koulun pihalla, kun puhelin piipitti. Se oli mummi. Hän oli kaatunut ja tarvitsi apua. Jasmin oli hyvin huolissaan, mutta hänellä ei oikein ollut keinoa lähteä auttamaan mummia. Sitten hän huomasi Kimin pyörän. Kim oli tunnilla, joten häneltä ei voinut kysyä lupaa pyörän lainaamiseen. Jasmin päätti toimia nopeasti, hän avasi pyörän lukon, jonka yhdistelmän hän tunsu, ja lähti ajamaan pikavauhtia mummin luokse. Hädissään hän unohti laittaa Kimille viestin, kun ajatteli palauttavansa pyörän saman tien.

Perille päästyään Jasmin meni sisään asuntoon avaimilla, jotka hänellä oli aina mukanaan. Mummin ei ehkä pitäisi enää asua yksin nykyisessä kunnossaan. Onneksi mitään pahempaa ei ollut sattunut. Jasmin auttoi mummin ylös ja keitti hänelle kahvia, kun puhelin taas ilmoitti itsestään. Se oli Tupu! Hän oli innoissaan kauppakeskuksen juhlista, jotka olivat juuri alkaneet. ”Jos kerran olet jo mummillasi, sen kun hyppäät bussiin ja olet täällä alle 10 minuutissa”, Tupu houkutteli. Mahtavaa, ajatteli Jasmin. Hän hyvästeli mummin ja juoksi bussille, joka oli juuri sopivasti tulossa.

Kun Kim pääsi tunnilta, hän ei löytänyt pyöräänsä mistään. Pyörävarkaus sai melkein kyyneleet silmiin. Pyörän menetys oli valtava isku, ja vaikka se joskus löytyisikin, hän ei ilman pyörää ehtisi sen enempää kauppakeskuksen juhliin kuin illan harrastuksiinkaan.

Arvioi Jasminin toimintaa eettisesti. Hyödynnä seuraavia kysymyksiä ja pyri siirtymään kussakin filosofiselle tasolle:

- Millä eri tahoilla on etuja tai intressejä kuvatussa tapahtumaketjussa?
- Voiko intressejä laittaa arvojärjestykseen?
- Millaisia vastuita eri tahoilla oli?
- Mitä seurauksia teolla oli?
- Mitä velvollisuuksia kullakin oli?
- Millaisia hyveitä tilanteeseen liittyi?
- Millaisia oikeuksia tilanteeseen liittyi?
- Millaisia motiiveja tilanteeseen liittyi?

Moraalisesti oleelliset tosiasiat

Moraalisia valintoja arvioitaessa pitää ottaa huomioon myös moraalisesti oleelliset tosiasiat. Tämä saattaa helposti unohtua, kun korostetaan sitä, ettei tosiasioita koskevista väitteistä voida loogisesti johtaa arvo- ja normiväitteitä (Humen giljotiini).

Olisi esimerkiksi väärin syrjiä postinjakajan paikkaa täytettäessä naishakijoita, koska postinjakelun kannalta sukupuolella ei ole tosiasiallisesti merkitystä. Tämä ei tarkoita, etteikö sukupuolella saattaisi olla merkitystä joidenkin muiden työtehtävien suorittamisen kannalta. On esimerkiksi perusteltua palkata miesten keskustelupiiriin ohjaajaksi mies ja uimahallin naisten vuoron valvojaksi nainen.

Toinen esimerkki valaisee lisää asiaa loogiselta kannalta. Toisen lyöminen on moraalisesti väärin siksi, että (a) se tosiasiallisesti vahingoittaa toista ihmistä ja (b) vahingoittaminen on paha asia. Peruste (a) ilmaisee moraalisesti oleellisen tosiasian ja (b) arvon. Tällä tavalla toisen lyöminen vääryyttä ei perustella pelkästään tosiasialla, vaan myös arvolla. Nämä kumpikin tarvitaan, jotta ei rikota Humen giljotiinia vastaan.

Opetusvinkkejä

1. Harjaannuta opiskelijat tunnistamaan moraalisesti olennaisia tosiasioita esimerkkien kautta. Tarkasteluun voi ottaa opiskelijoiden puheenvuoroja tai opettajan itse keksimiä esimerkkejä. Mitä tosiasioväitteitä erilaisten moraalisten kannanottojen tueksi esitetään?
2. Esimerkiksi voi ottaa jonkin soveltavan etiikan aiheen kuten abortin tai eutanasian ja pyytää opiskelijoita miettimään, mitä tosiasioita on syytä tuntea ennen kuin aiheesta aletaan keskustella moraalisesta näkökulmasta.

Tehtäviä

1. Keksi sekä moraalisesti olennainen tosiasia että arvoväite, joilla voidaan perustella seuraavaa moraalista kannanottoa:
 - a. Turkistarhaus pitäisi kieltää.
 - b. Vanhuksia pitää auttaa.
 - c. Lukio-opetuksen tulee olla opiskelijoille maksutonta.
 - d. Eutanasiaa ei pitäisi hyväksyä.
2. Etsikää mielipidekirjoituksia tai blogitekstejä, jotka käsittelevät jotain eettistä kysymystä. Hyviä lähteitä ovat myös erilaiset järjestöjen kampanja- ja tiedotussivut,

esimerkiksi <https://oikeuttaelaimille.fi/tietoa/turkistarhaus-suomessa>. Pohtikaa seuraavia kysymyksiä:

- a. Mikä on tekstin pääasiallinen moraalinen väite?
- b. Mitä moraalisesti oleellisia tosiasioita tekstissä esitetään?
- c. Mitkä esitetyistä tosiasioista ovat olennaisimpia tekstin moraalisen väitteen kannalta?
- d. Esitetäänkö tekstissä sellaisia tosiasioita, joilla ei ole yhteyttä moraaliseen väitteeseen? Mitä?

Kirjallisuutta

Airaksinen, Timo 1987. *Moraalifilosofia*. WSOY: Helsinki.

Baggini, Julian 2007. *Possu, joka halusi tulla syödyksi*. Ajatus: Helsinki.

Baggini, Julian & Fosl, Peter S. 2012. *Etiikan pikkujättiläinen*. niin & näin: Tampere.

Malik, Kenan 2016. *Moraalin suuntaa etsimässä: Etiikan maailmanhistoria*. niin & näin: Helsinki.

Niiniluoto, Ilkka & Sihvola, Juha (toim.) 2005. *Nykyajan etiikka: Keskusteluja ihmisestä ja yhteisöstä*. Gaudeamus: Helsinki.

Oksanen, Markku, Launis, Veikko & Sajama, Seppo (toim.), *Etiikan lukemisto*. Gaudeamus: Helsinki

Pietarinen, Juhani & Poutanen, Seppo 1997. *Etiikan teorioita*. Turun yliopisto: Turku.

Sihvola, Juha 2004. *Maailmankansalaisen etiikka*. Otava: Helsinki.

Williams, Bernard 2010. ”Relativismin ristiriitainen versio”. Teoksessa M. Oksanen, V. Launis ja S. Sajama (toim.), *Etiikan lukemisto*. Gaudeamus: Helsinki, s. 295–298.

Alkuperäisteksti luku 3 teoksessa B. Williams, *Morality: An Introduction to Ethics*. Cambridge University Press: Cambridge, 1972.